

Hans Jonas: A látás nemessége – Érzékfenomenológiai vizsgálódás

ford. Menyes Csaba

Fenomén és mű – Fenomenológia és esztétika, szerk. Bacsó Béla, Kijárat Kiadó Budapest (109-122.)

A látás *par excellence* az egyidejű, koordináltan elhelyezkedő, s így kiterjedt dolgok érzéke. A tekintet a sok egymás mellett lévő dolgot, mint az egyedi látótér együtt létező részeit fogja át. Ezt egy „szempillanás” alatt teszi: miként egy villanásban, egyetlen pillanás, amint kinyitjuk szemünket, feltárja a térben kiterjedt, mélységbe lépcsőződő, és meghatározatlan messzeségbe folytatódó és együtt létező minőségek világát, és ha ennek statikus rendje egyáltalában valamilyen irányt hangsúlyossá tesz, akkor az, a perspektíva által, inkább a szubjektumtól vezet el, mintsem közelít hozzá. A mélység témájával később, a „távolság” címszó alatt fogunk foglalkozni. A látás már abból következően is egyedülálló, hogy valami egyidejűen sokrétűt mint olyant pillant meg, amely a maga részéről nyugvó állapotban lehet. Minden más érzék a „sokrétű észlelt egységeit” az érzéki adatok [Sensationen] időbeli sorából konstruálja, melyek magukban, időhöz kötöttek és nem térbeliek. Szintézise éppen ezért sosem teljes, és az emlékezettől függő, és az érzéki adatok tényleges kifejlődésével együtt mozog, melyek mindegyike az érzék mostját pillanatról pillanatra a saját mulandó minőségével tölti ki. Minden egyes jelenbeli minőség nem más, mint az elmúltból az elkövetkezőbe történő áthaladás átmeneti pontja, egyik sincs ezek közül magába zárva és mindig csak egy van jelen. Így a tartalom soha nincs egyidejű egészként jelen, hanem csak folytonos alakulásban, mindig részlegesen és mindig teljesség nélkül. Ezek az inkább idővel összekapcsolt érzékek ezért tárgyukat illetően sosem jutnak el a *modus essendi* és a tárgy elkülönítéséhez - ahogy például a megmaradó egzisztenciát elkülönítjük az érzéki-affektusok átmeneti történéseitől -, amelyet pedig a látás minden pillanatban megad a teljes vizuális mező megjelenítése [Präsentierung] által. A különbség jól bemutatható a hallás és a tapintás révén - ezek olyan érzékek, hogy némely tekintetben fontos a látással való összevetésük.

1. A hallóérezék

A hallóérezéknél a helyzet nyilvánvaló: az egyáltalában vett hang lényegének megfelelően itt nincs statikus, hanem csak dinamikus realitás [Realität]. A sokrétű szintézise által megcélzott egységek szigorúan időbeliek és az objektív időmértékük megegyezik magával az érzék-aktíválódás idejével: a hallott hang tartama pontosan a hallás tartamával egyenlő. A tárgy kiterjedése így egybeesik az észlelésének kiterjedésével. Amit a hang közvetlenül feltár, az nem egy tárgy, hanem egy dinamikus történés a tárgy helyén, és ezzel közvetve az az állapot, amelyben a tárgy a történés pillanatában van. Egy állat neszezése a lombok között, egy ember léptei, egy elhaladó autó zaja e dolgok jelenlétét fedi fel a tevékenységük által. A hallás közvetlen tárgya maga a hang, de ez valami másra mutat, nevezetesen arra az eseményre vagy cselekvésre, amely ezt a hangot előállította: és csak harmadsorban mutatja fel a hallás élménye a létrehozót, mint létező szubjektumot, amely függetlenül van attól a hangtól, amelyet előállít. Mondhatom, hogy egy kutyát hallok, de amit hallok, az az ugatás, olyan hang, amit én mint egy kutya ugatását ismerek fel, s ezáltal hallok a kutyát ugatni, és ezen a bizonyos módon így magát a ku-

[110]

tyát észlelem. De az észlelésének e módja együtt keletkezik és együtt múlik el az ugatás aktusával. Magában véve semmi többet nem nyilvánít ki ezen az aktuson kívül; azt, hogy itt az akusztikus aktust megelőzően és utána is egy cselekvő szubjektum van jelen, - arról csak az akusztikuson kívüli információk révén lehet tudomásom. Nem maga a hang szolgáltatja a

hang tárgy-vonatkozását, azt, amely során transzcendáljuk a puszta hallási aktust. A lét minden jele [Anzeige], magán a hangeseményen túl lévő megmaradó dolog jele, külsőleges a hang saját lényegéhez viszonyítva.

Másrészt viszont, éppen a külső tárgyvonatkoztatás s így a reprezentatív funkció gyengesége miatt, a hang különösen alkalmas arra, hogy a magában vett akusztikus érték saját immanens „tárgyiasságát” konstruálja, s ezzel - mentesülve attól a kötelességtől, hogy mást ábrázoljon -, éppenséggel saját magát ábrázolja. Mikor zenét hallgatunk, a sokrétűnek az észlelés egységében létrejövő szintézise nem az érzéki tartalomtól különböző tárgyra vonatkozik, hanem éppen magának ennek a tartalomnak a rendjére és összefüggésére. Mivel ennek a szintézisnek egymásra következő adatokkal van dolga, és ezek szerint hosszirányba kiterjedt, úgy hogy a sor bármely elemének a jelenléte esetén, a többi vagy már vagy még nincs és a jelenlétnek meg kell szünnie ahhoz, hogy a következő felléphessen - ezért aztán maga a szintézis temporális folyamat, amely az emlékezet segítségével jön létre. Ennek és bizonyos anticipációnak az eredményeképpen az egymásrakövetkezés egész sora, noha minden pillanatában atomisztikusan, alkotóelemeinek csak az egyikében valósul meg, mégis a tapasztalat átfogó egységében kapcsolódik össze. Az így megalkotott akusztikus „tárgy” egy idő-tárgy, mely épp addig áll fenn, ameddig a szintézisének aktusa tart, vagyis amíg magának a hallásnak a sora tart (vagy a fantáziában való utólagos létrehozásának a sora), amelynek folyamatával a „tárgy” pontról pontra egybeesik. Nincs más dimenziója csak az idői dimenzió.

Igaz, hogy a hallás esetében, amely ugyan teljesen a szukcesszió által uralt, beszélhetünk az egyidejű akusztikus tartalmak egymásmellettiségéről - gondoljunk a polifóniára a zenében vagy a megkülönböztethető hangfonatokra egy koktélparti hangzavarában. Sőt beszélhetünk a sokrétű együttes létezését lehetővé tevő egyfajta belső-akusztikus „térrel” is. De ez csak egy metafora. Az „együttes létezés” mindig az időben való együtthaladás létezése, vagyis a mozgás és a változás párhuzamos fonatai; melyek megkülönböztetése olyan minőségi különbségtevést kíván meg (hangmagasságban, hangszínben stb.) melynek az előrehaladásban való magát-megtartása a „fonalakat” azonosíthatókká teszi: az egyszerre megszólaló azonos minőségű két hang egyszerűen csak *egy* felerősödött hang lesz (eltekintve a hangforrások térbeli elhelyezkedéséből származó „sztereo-hatástól”). A valós tér ellenben lényegileg egyidejű, diszkrét *sokaság függetlenül* a minőségi különbségektől. A polifóniában jelenlévő egyes fonatok „azonossága” és ezzel a diszkrét egyidejűség fenntartása az időben, úgyszintén bizonyos figurális összefüggések funkcióján alapul (ilyen például az a funkció, amely egy dallamot képez): ezek a „Gestalt”-elv alá esnek és ennél fogva a sok egymásmelletti dolog nem a *most* elsődleges adataként, hanem az állandóan előrehaladó szerveződés teljesítményeként van jelen - olyanformán, hogy maga az egymásmellettiség csak az egymásutániség által jön létre. De a tagok sértetlenségét meghagyó egyidejűség itt, a hangok világában is szűkre szabott: egy hangos hang magába issza a gyengébb társait: egyidőben néhány hangnál többet nehéz a tér kü-

[111]

lönböző pontjához hozzákapcsolni, és egy bizonyos szám felett, a hangok sokaságából zajos keverék válik. Az akusztikus egyediségek társaságában nincs olyasmi, hogy: "Jetzt glänzt' ich meiner Stelle"¹. Egyszerűen arról van szó, hogy a hangok dinamikus események, és nem pusztán statikus minőségek, s ezért természetük szerint már mindig is átlépnek a határukon. Ezzel elérkeztünk a látás és hallás összehasonlításánál talán a leglényegesebb sajátosságához: a hang, ez a dinamikus esemény, hatását egy passzív szubjektumra fejt ki. A hangéretet

¹ [Goethe: *Nyáréjszaka*, „engem tündökölni láttok”, fordította Eörsi Sárolda. In *Nyugai-keleti diván*. Magyar Könyvklub, 2001. - A szerk.]

létrejöttét illetően a felfogó lény [Vemehmende] teljesen attól függ, ami mintegy kívülesik a kontrollján, és a hallásban e történés hatásának van kitéve. Az egyedüli mód, amellyel a szituációt befolyásolhatja, az hogy ha a hangokat lehetőleg egy figyelmesebb készenlét állapotában fogadhatja magába (kivéve azt az esetet, amikor a hangokat ő maga hozza létre). A szemmel ellentétben nem illesztheti a fülét az adott észleleti mező lehetséges tárgyaihoz, amelyek mint a figyelem tárgyának nyersanyagai készen várnának arra, hogy döntése által tárggyá váljanak, hanem egyszerűen kénytelen vámi arra, hogy egy hang elérje fiilét, s ebben nincs semmi választása. A hallásban az észlelő ki van szolgáltatva környezetének, amely kéretlenül is hat az érzékére [Sinnlichkeit], és amelynek pusztán már az intenzitása meg fogja határozni, hogy az adott pillanatban jelenlévő megkülönböztethető minőségek közül melyik válik számára meghatározó benyomássá. Lehet, hogy a szituációban nem a leghangosabb hang a legfontosabb, mégis egyszerűen uralja a figyelmet a pillanat versengő hangjai között. Ezzel az előzetes eldöntöttséggel szemben a választó figyelem szabadsága rendkívül korlátozott.

Erre a jellemzőre tekintettel érthetjük meg azt, miért nincs a fülünk esetében semmi olyasmi, mint a szemünkénél a szemhéj. Nem tudjuk ugyanis, mikor keletkezik egy hang: amikor keletkezik, akkor a környezet eseményéről tudósít minket, nem csak a sa-ját folytonos létezéséről; és mivel egy esemény, vagyis a környezetben bekövetkező változás bármikor életfontosságú jelentéssel bírhat, a fülünknek mindenkor nyitva kell állania, hogy ezt meghallhassa. Zárva tartani halálos lehetne - az pedig haszontalan lenne, ha önkényesen megválaszott pillanatokban nyitnánk ki. Mivel így az kezdeményezések a kiilvilágban rejlenek, a hallás kontingenciajellege teljesen egyoldalú és ezért a felfogásra vonatkozó állandó készenlétet követel meg. A hallóérzék fundamentális kontingenciájának legmélyebb oka abban a tényben rejlik, hogy a hallás az eseményre és nem az egzisztenciára, az alakulásra és nem a létre vonatkozik. egy a hallás az egymásutánhoz kötött, és nem nyújtja a tárgyak egyidejű koordinált sokrétűségét, a szabadság vonatkozásában alatta marad a látásnak, amely ugyanis birtokolja ezt.

[112]